

Rasa Baločkaitė, Leonardas Rinkevičius

Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų judėjimo ir Sąjūdžio¹

Santrauka. *Modernios valdžios institucijos grindžia savo institucinius pamatus bei legitimaciją universaliu racionaliu žinojimu, o šis žinojimas neatsiejamas nuo kontroliuotinos ir apskaičiuotinos rizikos, – neatšiejamo visuomenės pažangos atributo. Iš Apšvietos laikotarpio kildinama racionalaus pažinimo, objektyvaus, racionalaus mokslo ir progreso samprata buvo pasitelkiama modernių valstybių, siekiant pateisinti jų vykdomą politiką, sprendimus bei prievartą individo atžvilgiu. Vėlyvuoju modernybės laikotarpiu sparti mokslo raida ir intensyvi industrinė plėtra sąlygojo naujų rizikų atsiradimą, kurių modernusis mokslas nepajėgė išspręsti. Daugialypė modernybės rizika ir neapibrėžtumai, su kuriais susidūrė šiuolaikinių valstybių valdžia, ėmė ilgai kelti jų legitimumo stoką bei tam tikrą institucinę krizę, kurią kai kurie autoriai (Hajer 1995) pavadino instituciniu vakuumu (tuštuma). Savo ruožtu, į politinės viešosios raiškos erdvę ėmė kilti nauji veikėjai, naujos politinės terpės, kuriose per naujas legitimacijos paieškas, naują socialinių veikėjų raišką, ėmė rasti naujo pobūdžio socialinių arba institucinių naujovių – inovacijų – prielaidos ir galimybės. Dėl daugialypių modernizacijos rizikų ir neapibrėžtumų, iš esmės keičiasi politinis landšaftas: galia jau nebėra sukoncentruota formaliose valdžios institucijose, o plėtojama pilietiniu įvairių suinteresuotų grupių dalyvavimu grindžiamais sprendimų priėmimo procesais. Šiame straipsnyje nagrinėjami du sovietinio laikotarpio paskutiniųjų metų atvejai: Černobylio katastrofos bei Ignalinos atominės elektrinės dilemos, atspindinčios tiek institucinės tuštumos (ar bent neįgalumo) tezę, taip pat naujo pobūdžio socialinių bei institucinių erdvių, kuriose galima išžvelgti naujo pobūdžio pilietines naujotvaras, užuomazgas. Straipsnyje Černobylio ir Ignalinos atvejai nagrinėjami remiantis moderniomis bei postmoderniomis socialinėmis teorijomis, kurių interpretacijai pasitelkiama gana gausi, ypač lietuviškosios realybės, empirinė medžiaga.*

Pagrindiniai žodžiai: *sovietinė modernybė, socialiniai pokyčiai, branduolinė rizika, legitimumo krizė, institucinė tuštuma, dalyvavimu grįsta valdysena.*

Key words: *soviet modernity, social change, nuclear risk, legitimacy crisis, institutional void, participatory governance.*

¹ Straipsnis parengtas kaip dalis mokslinio tyrimo projekto „RINOVA: Rizikos suvokimas, viešoji komunikacija. ir inovatyvus valdymas žinių visuomenėje“, vykdomo pagal 2007 m. paraišką Nr. C-07043 Valstybiniam mokslo ir studijų fondui ir jos pagrindu sudarytą sutartį Nr. C-10/2007 bei sutartį C-10/2008. Jis taip pat susijęs au anksčiau vykdytais ES Bendrosios 6-os Struktūrinės Framework programos projekto PAGANINI (*Participatory Governance and Institutional Innovation*) tyrimais.

1. Įvadas

Modernių valstybių politinė santvarka, jos teisėtumas buvo grindžiamas racionalaus, universalaus žinojimo principu bei prielaida, jog rizikos yra apskaičiuojamos ir kontroliuojamos; apskaičiuojant ir kontroliuojant rizikas, įmanoma užtikrinti progresą ir visuomenės gerovę. Modernioje visuomenėje, sprendimų priėmimo galia yra sukoncentruota formaliose valdymo institucijose. Teigiama, jog sparti mokslo ir pramonės plėtra, greta stubinančių laimėjimų, taip pat sukuria naujas rizikas, kurių modernus mokslas nepajėgia išspręsti; tai sukuria valdžios institucijų legitimacijos krizę. Todėl keičiasi politinis landsaftas, – sprendimų priėmimo galia nebėra koncentruota formaliose valdžios institucijose, bet pasiskirsčiusi įvairiuose sluoksniuose, atsiranda naujos erdvės bei nauji periferiniai aktoriai.

Mokslinė problema, nagrinėjama šiame straipsnyje – tai politinių institucijų transformacijos, kurios atsiranda kaip atsakas į modernizacijos proceso sąlygotas daugialypes rizikas; teigiama, jog būtent šios rizikos turėjo įtakos politinėms transformacijoms Rytų Europoje XX a. pabaigoje.

Straipsnio tikslas – atskleisti savitą modernistinę Sovietų Sąjungos prigimtį ir išnagrinėti, kaip modernizacijos sukeltos rizikos sąlygojo politinio režimo legitimacijos krizę bei Sovietų Sąjungos žlugimą. Empirinės studijos objektas – pilietinis dalyvavimas Lietuvoje, kuris atsirado kaip atsakas į modernizacijos sąlygotas rizikas ir nulėmė politinio režimo pasikeitimą Lietuvoje. Ypatingas dėmesys skiriamas dviem atvejams – katastrofai

Černobylio atominėje elektrinėje bei pilietiniam judėjimui, susijusiam su Ignalinos atominės elektrinės saugumu.

Šiame straipsnyje plėtojamiems teiginiams tvirtus pamatus padėjo mūsų jau anksčiau publikuotas straipsnis (Baločkaitė, Rinkevičius 2005; 7–18), kuriame apibendrintos kai kurios ankstyvos išvalgos besidarbuojant ES 6-os struktūrinės *Framework* programos projekte PAGANINI (*Participatory Governance and Institutional Innovation*), kuriame (koordinuojamame Vienos universiteto prof. Herbert Gottweis) buvome atsakingi už mokslinių tyrimų paketą „Branduolinės dilemos Rytų Europoje“.

Sovietų Sąjunga nagrinėjama kaip specifinis prievartinės ir paspartintos modernizacijos atvejis, kurio išskirtiniai bruožai yra autokratinis valdymas ir agresyvus siekis kontroliuoti gamtinę aplinką. Autokratinė sistema ir prievartinė modernizacija buvo teisinga nuostatomis, jog individualūs interesai, asmeniniai sentimentai ir žmogaus prigimčiai būdingas iracionalumas yra kliūtis progresui ir visuotinei gerovei; taip buvo legitimuojama autokratinė sistema ir prievartinė modernizacija. Neatskirama sovietinės modernizacijos proceso dalis buvo siekis įsivairinti ir maksimaliai panaudoti gamtinius išteklius bei kontroliuoti pačią gamtinę aplinką.

Sovietų Sąjunga, kaip teigia šio straipsnio autoriai, iš esmės buvo moderni šalis, o moderniosios plėtros sąlygotos rizikos ir nežinomybė buvo tarp esminių veiksnių, lėmusių jos žlugimą. Sparti industrinė plėtra sąlygojo

naujas rizikas, netikrumo ir neapibrėžtumo situacijas, kurių nepajėgė išspręsti racionaliu žinojimu pagrįstos valdžios sistemos. Slinktį nuo kontroliuojamos, valdomos rizikos link netikrumo ir nežinomybės gerai iliustruoja katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje, kuri radikaliai pakeitė visuomenės sampratą apie šalyje vykstančius procesus bei realią ekonominę, ekologinę ir socialinę situaciją, sukėlė netikrumą, nepasitikėjimą ir nežinomybę. Sovietinės modernizacijos procese būtent po Černobylio katastrofos valdomos ir kontroliuojamos rizikos sampratą pakeitė neapibrėžtumo ir nežinomybės situacija. Kai kurių autorių teigimu (Spechter 1996; Pryde 1991 ir kt.), sunkiausias Černobylio avarijos pasekmės buvo ne radiacija ar ekonominiai nuostoliai, bet socialinis poveikis. Avarija Černobylio atominėje elektrinėje sąlygojo visuotinį ir nuolatinį neišskumo, nežinomybės, neapibrėžtumo jausmą. Legitimacijos krizė ir institucinis neapibrėžtumas kėlė įtampą ir nepasitenkinimą tiek visuomenėje, tiek Vyriausybėje. Shlyakhter ir Wilson (1992) teigimu, būtent avarija Černobylio atominėje elektrinėje paskatino sovietų vyriausybę paskelbti naują, liberalesnį politinį režimą, žinomą kaip pertvarka ir viešumas. Socialinį ir kultūrinį šoką, kurį patyrė sovietinė visuomenė, taigi ir Lietuva, autoriu teigimu, palygintina su ta kultūrinio ir socialinio sukrėtimo foma, kurią Jeffrey Alexander *et al.* (2004) apibūdina *kultūrinės traumos* sąvoka.

Sovietinės modernizacijos sąlygotos nevaldomos rizikos, nepasitikėjimas ir nežinomybė, legitimacijos krizė ir institucinis neapibrėžtumas įtakoją tautinio atgimimo proceso pradžią Lietuvoje. Tautinio Atgimimo Sąjūdis

Lietuvoje kilo ne iš disidentinio judėjimo, kuris gyvavo per visą okupacinį laikotarpį, bet iš sovietinio politinio ir kultūrinio elito. Sąjūdžio ištakose buvo Žaliųjų judėjimas, kuris sujungė progresyvų politinį bei kultūrinį elitą ir išreiškė susirūpinimą sparčios sovietinės industrializacijos šalutiniais efektais ir pasekmėmis. Ankstyvuojau laikotarpiu Žaliųjų judėjimas deklaravo susirūpinimą sovietinės visuomenės gerove ir neišreiškė jokios atviros politinės konfrontacijos.

Tik vėliau sovietinės industrializacijos nuniokotos Lietuvos gamtos įvaizdžiai buvo susieti su atbundančiais nacionaliniais sentimentais, o Lietuvos Žalieji ėmė veikti išvien su Tautinio Atgimimo Sąjūdžiu, mobilizuodami visuomenę ir artikuliuodami politinius reikalavimus. Ignalinos atominė elektrinė, kurioje naudojami to paties tipo reaktoriai, kaip ir Černobylio atominėje elektrinėje, turėjo didelę reikšmę artikuliuojant nepasitikėjimą to meto politiniu režimu, o su Ignalinos atominės elektrinės saugumu susijusios protesto akcijos bei peticijos sulaukdavo didelės visuomenės paramos. Nežinomybės ir institucinio neapibrėžtumo situacijoje, po Černobylio katastrofos atsiradus politinio režimo legitimacijos vakuumui, iš principo ima keistis politinis landsaftas – greta formaliųjų valdžios institucijų visuomenėje ima reikštis nauji politikos veikėjai, atsiranda institucinė terpė ir pilietinės prielaidos naujam sprendimų priėmimo mechanizmui, pagrįstam svarstymu ir pilietiniu dalyvavimu.

Priešingai negu XIX a. nacionalistiniai judėjimai, kurie siekė užtikrinti tautinės bendruomenės gerovę ir progresą jos teritorijoje, nacionalistiniai judėjimai posovietinėse šaly-

se kilo kaip atsakas į sparčios modernizacijos sąlygotas kolektyvines rizikas ir nežinomybę. Rizika ir nežinomybė kėlė visuotinę grėsmę individams teritorijoje, nepriklausomai nuo jų tautybės, politinių pažiūrų ar religinių įsitikinimų. Sovietinės modernybės krizė, institucinis neapibrėžtumas ir legitimacijos krizė buvo esminiai veiksniai, sudarę prielaidas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui, o sovietinės modernizacijos sąlygotos kolektyvinės rizikos ir visuotinės grėsmės lėmė taikų politinių transformacijų pobūdį.

2. Moderniosios valdžios formos: legitimacija, iššūkiai ir instituciniai pokyčiai

Modernybės projektas, suformuluotas Šviečiamąjo laikotarpio filosofų, remiasi, J.Grın (2005) teigimu „dviem Apšvietos dogmomis“: visų pirma, tai idėja, kad galima pažinti tiesą, remiantis racionaliomis, universaliomis žiniomis, antra, kad, šiomis žiniomis remiantis, įmanoma keisti ir kontroliuoti pasaulį. Šios prielaidos plačiai paplito politinėje praktikoje, po buržuazinių revoliucijų žlugus senajai luominei santvarkai. Modernybės ambicijos buvo išreikštos pasaulietišku vyriausybės forma, – jos turėjo pakeisti senąją neva tai dieviškos prigimties monarchų valdžią.

Iki XVIII a. monarchai turėjo teisę spręsti gyvybės ir mirties klausimus – netiesiogiai, reikalaudami gyventojų aukoti savo gyvybes ginant valstybę, arba, tiesiogiai, bausdami prasižengusiuosius mirties bausme. Tačiau, kaip teigia M.Foucault, nuo XVIII a. galia tampa priemone administruoti gyvenimą – optimizuoti gyvybines galias, bei versti augti

jas tam tikra kryptimi. Nuo XVIII a. „racionalus žinojimas“ tampa pagrindu, kuriuo remiantis tautinės valstybės užtikrina savo veiksmų legitimumą, siekiant užtikrinti visuomenės gerovę bei progresą valstybės teritorijoje (Grın 2005).

Moderniosios valdžios institucijos, siekdamos kontroliuoti tiek grupių, tiek pavienių subjektų elgesį, rėmėsi racionalumo principu. Išskirtinis modernybės bruožas – išorinės aplinkos kontrolė. Klasikinės moderniosios institucijos (Hajer 2000; Wagner 2000), kurios apibūdina valdymo ir valdžios mechanizmus pokario laikotarpio Vakarų pasaulyje, nusakomos šiais principais: reprezentatyvioji demokratija, politikos ir biurokratijos atskyrimas, bei idėja, jog politika formuojama remiantis racionaliomis žiniomis. Populiacija apibrėžiama kaip biologinė visuma, gyvenimas administruojamas augti tam tikra kryptimi, o rizika suvokiama kaip apskaičiuojamas ir kontroliuojamas reiškinys.

Intensyvus mokslo ir technologijų vystymasis XX amžiuje radikaliai pakeitė žmogiškąją aplinką. Mokslo plėtra (pvz., embrionų kamieninių ląstelių panaudojimas, terapeutinis klonavimas, genetinė inžinerija, genetiškai modifikuotas maistas, branduolinė energetika) sukuria naujas rizikas bei nežinomybės formas. Susidūrus su nenumatytomis, anksčiau neįsivaizduojamomis rizikomis, valdžios institucijų veiksmas, grindžiama prielaida, jog rizika yra kontroliuojama, darosi neteisėti/nepatikimi. Valdžios institucijos nebėra pajėgios, remdamosi racionaliu ekspertiniu žinojimu, kontroliuoti visuomenę bei naujai sukurtas rizikas. Kai racionalus žinojimas, kaip

sprendimų priėmimo pagrindas, nepateisina su juo siejamų vilčių, formuojasi modernių valdžios struktūrų legitimacijos krizė. Kaip teigia T. Miller, racionalaus valdymo praktika, „kaip priimtinas valdymo modelis, ... numirė tūkstančiu mirčių“ (Fox&Miller 1996;3).

Kuomet sprendimų priėmimas nebega-li būti grindžiamas racionaliųjų žinojimu, atsiranda legitimacijos krizė – formaliosios institucijos nebėra suvokiamos kaip svarbiausi galios centrai, klasikinė modernistinė valdžios koncepcija patiria krizę. Viena vertus, nusistovėjusios administracinės praktikos naujų rizikų akivaizdoje yra ir netinkamos, ir nepriimtinos, kita vertus, taip pat nėra aiškiai apibrėžtų taisyklių: kas, už ką, ir koku būdu yra atsakingas – šitaip formuojasi institucinio dviprasmiškumo situacija. Situaciją, kai nusistovėjusios institucinės veiklos modeliai yra nepakankami, kad problemos būtų išspręstos metodais, kurie yra ir teisėti, ir teisingi, Hajer ir Wagenaar vadina „institucine tuštuma.“ „Institucinė tuštuma gali būti apibrėžta kaip neatitikimas taip nusistovėjusių normų ir taisyklių bei visuomenės suvokimo, jog būtina apibrėžti naujas normas ir taisykles. Tradicinės normos ir taisyklės tampa problemiškos, o vėliau ir nepriimtinos. Atsiradusi „tuštuma“, kai nėra aiškiai apibrėžtų taisyklių ir pasiskirstytos atsakomybės, atveria naujas erdves politinių sprendimų priėmimui“ (žr. Hajer &Wagenaar 2003; 9).

Legitimacinės krizės situacijoje, politiniai debatai vis dažniau koncentruojasi ties rizika ir nežinomybe. Nežinomybė nebėra kažkas, ką galima remiantis racionaliųjų žinojimu, paprasčiausia išspręsti ir pašalinti. Pats nežinomybės ir rizikos diskursas tampa nauju

valdžios ir valdymo procesą organizuojančių principu.

„Socialinio neramumo jausmas“ (*public unrest*), kuris atsiranda kaip atsakas į panašias situacijas, gali būti išreiškiamas įvairiais būdais – maišto akcijos, mitingai, gerai organizuoti protestai. Tokie politiniai veiksmai „kertasi“ ir konfrontuoja su klasikinėmis modernistinėmis institucijomis. Jie vyksta naujose politinėse erdvėse, kurios atsiranda tada, kai egzistuojančios institucijos, dėl vienu ar kitu priežasčių, yra nepajėgios efektyviai ir teisėtu būdu išspręsti susidariusią problemingą situaciją. Konvencinėms, įprastinėms praktikoms nuvertėjant, formuojasi naujos praktikos, bei naujos institucijos, – prasideda institucinės inovacijos, sprendimų priėmimo galia nebėra sukoncentruota formaliose institucijose. Greta formalių institucijų, atsiranda nauji politikos veikėjai bei naujos erdvės, kurioje yra generuojami sprendimai, kvestionuojama legitimacija ir kt.

Tradiciškai, politikos moksluose, terminu „valdžia“ išreiškiama politinių institucijų, tokių kaip ministerijos, veikla. H. Gottweis pomodernios politikos analizei ir interpretacijai siūlo kitą koncepciją, *nodal points* (liet. *mazginiai taškai*). Jis teigia, „šie taškai yra konstruojami per praktikas ir artikuliacijas, kuriomis bandoma fiksuoti prasmę bei konstruoti kitas, alternatyvines politikos erdves. Nėra tokio dalyko kaip viena universali viena bendra tvarka, modernusis košmaras. Nėra jokio vieno bendro principo. Politikoje, per tam tikras artikuliacines praktikas yra konstruojami galios taškai, „prasmės asociacijos“, iš dalies fiksuojamos reikšmės“ (Gottweis 2003; 259–260).

Vietoj biurokratijos, įkūnijusios modernųjį racionalizmą, mechanistinę priešasties–pasekmės ryšiu grindžiamą metodologiją, Fox ir Miller siūlo alternatyvią konceptualinę schemą valstybei, galiai ir politikai apibūdinti – viešosios įtampos laukus (*public energy fields*): „Socialinės įtampos laukas – tai koncepcija, išreiškianti daugiau mažiau laisvą ir nesuvaržytą, nuolat besitęsiančią sąveiką tarp veikėjų, organizacijų ir individų, jų intencijų, bei socialinės įtampos, kurią jie įneša į šį lauką. Biurokratija, tokia, kokią mes ją žinojome, buvo atskirta nuo savo aplinkos, o socialinės įtampos laukai reiškia kur kas didesnę tarpusavio priklausomybę ir kur kas atviresnes ribas“ (Fox& Miller 1995;107). Savo samprata ši *energy fields* koncepcija artima Romualdo Grigo (1996, 1998) suformuluotai socialinių įtampų koncepcijai ir Leonardo Rinkevičiaus išplėtotai tarpinstitucinių įtampų laukų koncepcijai (1998, 2002). Tačiau šių dalykų eksplikacija – tai jau kito straipsnio uždavinys.

Moderniojo racionalizmo krizė, kaip sprendimų priėmimą legitimuojantis pagrindas, dramatiškai pakeitė politinį institucinį peizažą. Galia, kuri kadaise buvo sukoncentruota institucijose, išsibarsto įvairiuose galios centruose bei socialinės įtampos laukuose, esančiuose už klasikinių modernių politinių institucijų. Nuvertėjus moderniojo racionalizmo principui, nebe rizika, bet nežinomybė tampa politines praktikas vienijančiu ir organizuojančiu principu; kuriamos naujos legitimacinės sistemos bei formuojasi naujos politinės erdvės už klasikinio politikos modelio ribų.

3. Sovietinis modernybės eksperimentas: prievartinė paspartinta modernybės versija?

Sovietinė santvarka, nors tradiciškai priešpriešinama demokratiškoms Vakarų šalims, buvo grindžiama ir legitimuojama iš esmės modernistinėmis prielaidomis. Ambicingas sovietinės modernybės projektas, – komunizmo statyba, – racionaliai suplanuotos, tobulos visuomenės vizija buvo grindžiama ta pačia Apšvietos *meta* kalba, arba, kaip teigia J. Grin (2005), „dviem Apšvietos dogmomis“: prielaida, kad įmanoma atrasti vieną, galutinę, universalią, racionalių žinojimu pagrįstą tiesą, bei įsitikinimu, jog šios tiesos pagalba galima keisti ir kontroliuoti aplinkinį pasaulį.

Daugelis autorių teigia, jog Sovietų Sąjunga buvo specifinė, eksperimentinė modernybės versija, tam tikra modernizacijos laboratorija: „Modernybė reiškia lėtą ėjimą kalėjimo link. Nors niekuomet nebuvo ten nueita (tam tikromis aplinkybėmis, kaip stalinistinėje Rusijoje, hitlerinėje Vokietijoje arba Mao Kinijoje, buvo prieita pavojingai arti), tačiau taip įvyko tikrai ne dėl pastangų stygiaus“ (Bauman 1998; p. XVII); „Sovietų Sąjunga, lyginant su XX amžiaus vakariečių kapitalizmu, buvo anachronistinis modernybės atvejis“ (Leonavičius, Keturakis 2002; 43); „...daugiau nei penkiasdešimt metų buvome dalimi sistemos, vadinamos paskutiniu modernybės bastionu“ (Jokubaitis 1994;40); „Komunizmui – modernybės kaliausei – žlugus...“ (Kavolis 1995; 36), „Totalitarinis marksizmas suprastinas ne kaip modernizacijos varžymo, bet, atvirkščiai, kaip

smarkaus jos greitinimo padarinys“ (Šaulauskas 1998; 5).

Sovietinė sistema buvo grindžiama progresyvistiniais modernybės imperatyvais. Tai – universalus racionalus žinojimas, monopolizuotas šiuo atveju „neklystančių“ komunistų partijos lyderių, apskaičiuojama rizika, kontroliuojama gamta (tai įkūnijo grandioziniai Sovietinės industrializacijos projektai) bei nuolatinis progresas, turėjęs užtikrinti šalies bei gyventojų gerovę. Sovietinės sistemos teisėtumas buvo grindžiamas racionalaus pažinimo galimybe bei kita galimybe – šiuo žinojimu remiantis užtikrinti gerovę ir progresą valstybės teritorijoje.

Pati modernybės samprata išlieka neatšiejamai susijusi su racionalaus, sąmoningo subjekto, pareiškiančio savo politinę valią per demokratinius valdymo mechanizmus, idėja. Klasikinės moderniąsias institucijas apibūdina reprezentatyviosios demokratijos principai (parlamento rinkimai, politikos ir biurokratijos atskyrimas) bei idėja, jog politika turi būti grindžiama racionaliu ekspertiniu žinojimu (Hajer 2000; Wagner 2000). Skiriamasis sovietinės modernybės bruožas buvo tas, jog individuali asmens laisvė buvo paaukota visuomenės gerovės vardan. Iš žmogiškos prigimties išplaukiantis iracionalumas, sentimentai, savanaudiški interesai buvo suvokiami kaip sklandžios racionalizacijos bei progreso trukdis. Kaip teigia M. Šaulauskas, „Marksizmas buvo tam tikra socialinės fizikos versija. Ekonominis tikslingumas, efektyvumas ir našumas, paremti tikrojo dialektinio mokslo tyrimais bei abejonės nekeliančiais racionaliais apskaičiavimais, – visa tai turį atverti taką visuotinės gerovės link. Politi-

nis ir psichologinis marksistinės dialektikos patrauklumas kaip tik ir slypi jo ypač pabrėžiamame racionalume.“ (Marx 1981; žr.: Šaulauskas, 1998; 9–10).

Sovietinėje sistemoje reprezentatyviosios demokratijos principų buvo atsisakyta. Valdžios ir politiniai sprendimai rėmėsi ne laisva individų valia, o valdžios bei ekspertų racionaliuoju žinojimu. Racionalus žinojimas buvo „monopolizuotas“ Sovietinės autokratijos, o klaidinga sąmonė tų, kurių ideologinis regėjimas buvo sutrikęs, turėjo būti pašalinta arba ištaisyta. Sovietinė sistema buvo iš esmės modernybės produktas, tam tikra paspartintos ir prievartinės modernizacijos versija.

Individualios iniciatyvos, pavojingos dėl galimo žmogiškojo sentimentalumo, iracionalumo ar savanaudiškų interesų, buvo nuslopintos. Politinės valdžios monopolį turėjo tariamai neklystanti komunistų partija, o ekonominį gyvenimą lemdavo racionalus ekspertinis žinojimas, kurio išraiška buvo garsieji penkmečio planai. Išlaisvinta nuo individualių egoistinių interesų, vadovaujama bešališkų ekspertų visuomenė turėjo sparčiai judėti progreso link. „Šūkiei, tokie, kaip ‚Viskas žmogaus gerovei‘, skatino modernistines ir antropocentrines pažiūras, kad neriboti Sovietų Sąjungos gamtiniai ištekliai skirti besaikei eksploatacijai. Industrinę plėtrą tuo laikotarpiu charakterizuoja tai, ką Jan Winiecki¹ vadina „grandiozine marksistine svajone apie ekonomiką kaip vieną didžiulę gamyklą.“ Tokia pasaulėžiūra atsispindėjo vadinamuose „šimtmečio projektuose“, kaip kad Stalino Didysis Gamtos Transformacijos Planas, Baikalo Amūro magistralė, Nikitos

Chruščiovo plėšinių programa, bei visa apvainikuojantis Leonido Brežnevo sumanymas pakeisti Sibiro upių kryptį“ (Peterson 1993; 8).

Branduolinė energetika, ypač dėl jos karinio ir ekonominio potencialo, vaidino ypatingai svarbų vaidmenį sovietiniame modernizacijos projekte bei siekiant politinio dominavimo pasaulyje. Branduolinės energetikos plėtros scenarijai yra kvapą gniaužiantys: „Pirmasis branduolinis reaktorius buvo sukurtas JAV 1942 metais, Sovietų Sąjungoje 1946 metais. JAV pirmą branduolinį ginklą sukūrė 1945 metais, Sovietų Sąjunga 1948 metais.“ (Jasiulionis 1990).

Ignalinos atominė elektrinė buvo pradėta statyti 1973 metais Sovietų valdžios sprendimu. Tai turėjo būti didžiausia pasaulyje atominė elektrinė. To meto žiniasklaidoje elektrinės statybos darbai buvo vaizduojami su tam tikru patosu, o pats procesas tarsi iliustravo, kaip sovietiniai žmonės, vadovaudamiesi racionaliu ekspertiniu žinojimu, penkmečio planais bei sovietinės vadovybės direktyvomis, užvaldo gamtą, jos rizikas, bei panaudoja jas valstybės bei visuomenės gerovei: „Vykdami komunistų partijos bei vyriausybės direktyvas, sparčiai dirba jauni statybų darbuotojai, atvykę iš įvairiausių šalių kampelių, vedami komjaunimo lyderių, kiekvienais metais, statybų tempas darosi vis spartesnis, o laimėjimai – vis didesni. <...> Kiekviena darbo diena Ignalinos atominėje elektrinėje priartina mus prie pagrindinio

tikslo, kuris buvo numatytas XXVI Komunistų partijos suvažiavimo – per šį penkmetį užbaigti pirmojo bloko statybą“ (Kasnikauskas, Žilinas, Zacharovas 1982;28). Elektrinė dažnai buvo lyginama su Baikalo–Amūro magistrale, kuri tuo metu buvo plačiai žinoma ir aptarinėjama Sovietų Sąjungoje. (Kavaliauskas 2003; 47).

Tuo pat metu, kaip ir elektrinės statybos darbai, buvo pradėta statyti naujakurių miestelis. Miestas, suprojektuotas geriausių sovietinių architektų, turėjo būti racionaliai suplanuota, tobula gyvenamoji erdvė. Miestas buvo pavadintas Sniečkumi, Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komiteto pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus garbei. Pirmieji naujakuriai įsikėlė į jiems skirtus butus 1977 metų balandžio 22 dieną, kai minimas Lenino gimtadienis (Kasnikauskas, Žilinas, Zacharovas 1982; 28).

Pirmasis atominės elektrinės blokas ėmė veikti 1984, antrasis 1986 metais. Tuo metu jau buvo pradėtas statyti trečiasis blokas. Ignalinos atominė elektrinė turėjo simbolizuoti klestinčią Sovietų Sąjungos ekonomiką, racionalaus mokslo laimėjimus, bei pagrįsti sovietinio režimo teisėtumą.

4. Sovietinės modernizacijos nesėkmė bei legitimacijos krizė

Sovietinė sistema, kaip jau minėta, buvo modernybės produktas, – pastatyta ant modernybės pagrindo, pakankamai trapaus, ji galėjo išsilaikyti tiek, kiek laikė šis pagrindas.

² Winiacki J., “Large Industrial Enterprises in Soviet-Type Economy: The Ruling Stratum’s Main Rent-Seeking Area”. *Communist Economies*, Vol. 1, No. 4, 1989, p. 365.

Kaip teigia D. J. Peterson, „Keletą dešimtmečių sistema laikėsi. Sovietinė vadovybė šventė šalies ekonominius bei karinius laimėjimus. Kadangi sėkmė buvo matuojama vien tik pagal produkcijos kiekį, neatsižvelgiant į sąnaudas, iš tiesų buvo ką švęsti: Sovietų Sąjunga pirmavo pasaulyje pagal išgaunamos naftos, dujų, geležies apimtį, pagaminamų trąšų bei traktorių kiekį. Be to, tankai, lėktuvai bei raketos tūkstančiais riedėjo nuo sovietinių surinkimo linijų. Sovietiniai fizikai kūrė branduolinius reaktorus, ledlaužius ir povandeninius laivus. Ypatingus užmojus kontroliuoti išorinę gamtą rodė inžinierių pastangos užtvėnti veržliausias upes, nutiesti irigacinius kanalus bei nutiesti geležinkelį per užšalusią tundrą.“ (Peterson 1993;16).

Kokios priežastys lėmė Sovietų Sąjungos griūtį 1990-aisiais? Ši tema iš esmės yra neaparta ir lieka atvira įvairioms interpretacijoms. Tačiau sovietinė sistema buvo modernybės produktas, todėl tiek jos klestėjimas, tiek žlugimas turėtų būti nagrinėjami kur kas platesniame kontekste, siejant šiuos reiškinius su pačios modernybės apogėjumi bei jos krize antroje XX amžiaus pusėje.

„Sovietų Sąjunga turėjo ne vieną, bet keletą Achilo kulnų, tačiau silpniausios jos vietos buvo ekonomika, aplinkosauga bei tautybių klausimas“ (Smith, Pabriks, Purs, Lane 2002; 87). Visos šios sferos liudijo moderniojo racionalizmo kaip politinius sprendimus legitimuojančio pagrindo krizę ir nepakankamumą. Planinė ekonomika nebepajėgė ap rūpinti gyventojų kasdieniais reikmenimis, ekologinė krizė, sparčios industrializacijos pasekmė, liudijo, jog rizikos ne visada yra apskaičiuojamos ir kontroliuojamos, galiausiai, abu šie faktoriai – ekonominis nuosmukis bei ekologinė krizė – atgaivino okupuotų tautų ir etninių grupių tautinius sentimentus. Nesėkmės minėtose srityse persipindamos ir papildydamos viena kitą, sąlygojo augantį nepasitikėjimą politiniu režimu. Šiam teiginiui iliustruoti, yra gausi ir kone neribota empirinė medžiaga, tačiau ryškiausias režimo krizės pavyzdys buvo katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje²; šis atvejis jau pats savaime yra sovietinės modernizacijos nesėkmių metafora.

Katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje įvyko 1986 metų balandžio 26 d. Epis-

² Dėl daugialypio ir sudėtingo radiacijos poveikio žmogaus organizmui ir dėl viešumo stokos Sovietų Sąjungoje duomenys apie Černobylio avarijos pasekmes yra epizodiški ir ne visada patikimi. Teigiama, kad „Dėl tiesioginės katastrofos Černobylio avarijoje žuvo 300 žmonių (New York Times, 1990 04 27); Sovietų Sąjungos ekonomikai padaryta žala vertinama 12.8 bilijonų JAV dolerių (New York Times, 1989 10 13); katastrofos paveiktose apylinkėse dukart padidėjo apsigimimų skaičius (Los Angeles Times, 1989 03 27); daugiau nei 150,000 žmonių dėl radiacijos patyrė skydliaukės susirgimų; skydliaukės vėžio atvejų padaugėjo nuo 5 iki 10 kartų; vaikų leukemijos atvejų skaičius Ukrainoje padidėjo 2–4 kartus, kas savaitę Minsko ligoninėje nuo leukemijos miršta vienas ar du vaikai, kai iki katastrofos mirdavo vienas ar du vaikai per metus; žmonių, dirbusių Černobylio AE, mirtingumas po avarijos padidėjo 10 kartų, lyginant su mirtingumu iki avarijos (New York Times, 1990 04 28); iš penktadalio Baltarusijos teritorijos, kur radiacijos poveikis buvo itin stiprus, turėjo persikelti daugiau nei 10 milijonų žmonių, viso 27 miestai ir daugiau nei 2600 gyvenviečių (Los Angeles Times, June 20, 1990); 26 bilijonai dolerių skirti perkelti tuos 200 000 gyventojų, kurie vis dar gyvena radiacijos paveiktose teritorijose (New York Times, 1990 04 26); o galutinai likviduoti visas avarijos pasekmes reikės daugiau nei 200 metų“ (Meshkati 1991).

temologine prasme šis įvykis lygintinas su Pasaulio Prekybos Centro ataka 2001 metų rugsėjo 11 dieną. Katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje atkleidė režimo pažeidžiamumą ir paneigė dogmą apie Sovietų sąjungos nenugalimumą bei jos valdžios neklystumą. Dauguma autorių (Peterson 1993; Pryde 1991; Wilson 1992; Shlyakhter 1992) teigia, kad šis įvykis sąlygojo radikalius pasikeitimus Sovietų vadovybės pasaulėžiūroje. Jų teigimu, būtent po Černobylio katastrofos sustiprėjęs tarptautinės politinės bendruomenės spaudimas privertė Sovietų vadovybę paskelbti naują politinį režimą, žinomą kaip *pertvarka*. Černobylio katastrofai priskiriama didžiulė epistemologinė griuamoji funkcija: ji pakeitė žmonių požiūrį į politinį režimą, sukėlė nežinomybę, nepasitikėjimą, sunaikino socialinius ryšius. „Jeigu atsižvelgsime į tai, kiek žmonių mirė netiesiogiai paveikti sprogimo, ir net pridėsime tuos, kurie susirgo vėliau, Černobylis nėra baisiausia šių laikų pramoninė katastrofa. Tiesiogiai paveikti Černobylio sprogimo iki šiol mirė 500 žmonių. O, pavyzdžiui, per 1984 metų Bopalo (Indija) avariją apsinuodiję dujomis žuvo 2000 žmonių, dar 200 000 buvo sužeisti. Tačiau politiniu, ekonominiu ir baigmės atžvilgiu Černobylio katastrofa vienintelė tokia pasaulyje.“ (Spechter 1996)

Katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje išreiškia plačiąja prasme paradigmatinę slinktį nuo rizikos prie nežinomybės: „Akademiko Nazarovo³ parengtame Sovietų Sąjun-

gos mokslų akademijos pranešime aprašytas santykinai pastovus „Černobylio sindromas“, kuris pasireiškia perdėtu susirūpinimu dėl gyvybės ir sveikatos, medicininių paslaugų, gyvenamosios vietos, socialinių garantijų; dėl vietos socialinėje struktūroje, nepasitikėjimo institucijomis, dėl informacijos stokos. Nevilties jausmas plačiai paplitęs: „šis sielvartas gniuždo mūsų širdis... Mes negalime galvoti apie nieką kitą... Tai žudo, išties... žmonės yra ties psichozės riba... 1993 metais visi mes būsime jau negyvi.“ (žr.: Wilson, Shlyakhter 1992; 255–256)

1992–1995 metais olandų gydytojas Johan Havenaar Rusijoje ir Ukrainoje inicijavo tyrimus, žinomus kaip Gomelio projektas. J. Havenaar lygino gyventojų sveikatos būklę Gomelyje, Ukrainos mieste, esančiame netoli Černobylio, ir Tverėje, Šiaurės Rusijos mieste, kurio nepasiekė radiacija. Tyrimo metu paaiškėjo, jog, vertindami savo sveikatos būklę, Gomelio gyventojai teigė esą 5 kartus ligotesni negu yra; iš tikrųjų visas savo ligas jie priskyrė Černobylio katastrofai. Tačiau gydytojas nustatė, kad Gomelio ir Tverės gyventojų fizinės ligos bei jų skaičius yra labai panašūs, tiesiog Gomelio gyventojai yra įsibaiminę ir turi daugiau psichologinių problemų. „Taip, šie žmonės serga, – sakė gydytojas Havenaaras, – tik ne tuo, kuo mano.“ („10 metų po Černobylio katastrofos“, 1996).

Kaip teigia Harvardo universiteto fizikos profesorius R. Wilsonas, „skaudžiausia liga nėra spindulinė liga... Tiesa yra ta, kad Černobylio sukelta baimė padarė daug daugiau ža-

³ Nazarov, A., 1991. “The sociological, socio-psychological and medico-psychological aspects of expert assessment of the general situation in the region affected by the Chernobyl accident”, *Environmental management in the USSR*, Issue 9, compiled by A.N.Gratsiansky (Moscow: All Union Institute of Scientific and Technical Information), pp. 80–105.

los, negu pati katastrofa“ (žr. Spechter 1996). Katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje buvo viena iš didžiausių sovietinės modernizacijos nesėkmių ir sąlygojo visuotinę nepasitikėjimą sovietinės modernizacijos didžiuoju naratyvu. Ši katastrofa davė pradžią naujam politiniam režimui, žinomam kaip viešumas ir pertvarka, atsirasti. Katastrofa paviešino tikrąją situaciją bei sugriovė – socialine ir fizine prasme – žmonių gyvenamąją aplinką bei juos siejančius pasitikėjimo ryšius.

R. Wilsono teigimu, Černobylio katastrofa buvo vienas iš esminių faktorių, lėmusių Sovietų Sąjungos žlugimą: „Nepraėjus nė metams po Černobylio katastrofos, 1987 metų vasarį, Maskvoje vyko istorinė konferencija pavadinu *Forum for a nuclear Free World*. Konferencijoje dalyvavo 1200 svarbių politikos veikėjų iš viso pasaulio. Mes manome, kad būtent šis susitikimas pakeitė Sovietų vadovybės nuostatas bei paskatino Michailą Gorbačiovą sušvelninti griežtą politinį režimą“ (Wilson & Shlyakhter 1992; 251). Sovietinė sistema buvo paspartintos ir prievartinės modernizacijos atvejis, o technogeninės rizikos bei modernizacijos šalutiniai efektai buvo vieni svarbiausių faktorių, sąlygojusių sistemos griūtį. Sparti industrinė plėtra sąlygojo atsiradimą naujų rizikų, kurių modernusis racionalumas nepajėgė išspręsti. Katastrofa Černobylio atominėje elektrinėje iliustruoja slinktį nuo rizikos link nežinomybės: šis įvykis radikaliai pakeitė žmonių nuostatas politinio režimo atžvilgiu, sukėlė nepasitikėjimą bei legitimacinę krizę, institucinės tuš-

tumos, institucinio dviprasmiškumo jausmą ir galiausiai sąlygojo politinius ir institucinius pasikeitimus.

5. Nepriklausomos tautinės valstybės: naujosios po (sovietinės) modernybės politikos erdvės

Naujasis politinis režimas, dar žinomas kaip pertvarka, inicijuotas Sovietų valstybės lyderio Michailo Gorbačiovo 1987 metais, rado sau palankią aplinką Lietuvoje. Čia jis sparčiai vystėsi – visuomenė ėmė rūpintis aplinkosaugos problemomis, reikalauti viešumo, kvestionuoti sovietinio režimo teisėtumą. Sovietinio režimo Lietuvoje legitimacinis pagrindas buvo problemiškas nuo pat pradžių. Lietuvai patekus į Sovietų Sąjungos sudėtį partizaninis karas tęsėsi keletą dešimtmečių. Lietuvių kilmės išeivija nuolat kėlė klausimą dėl Lietuvos politinės nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvoje taip pat vyko disidentinė veikla, didžia dalimi remiama katalikų bažnyčios. Egzistavo ir įvairios tylojo pasipriešinimo formos – sabotžas, politiniai anekdotai, opozicinės kalbos situacijos.

Tačiau Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, prasidėjęs Lietuvoje apie 1988 metus, kilo anaipol ne iš disidentinės veiklos. Tai gerai atskleidžia šie epizodai: „1987 metų rugpjūčio 23 dieną⁴, Lietuvoje, tik keli šimtai žmonių išdrįso ateiti į mitingą. Mitingą organizavo disidentai bei buvusieji politiniai kaliniai, daugiausia katalikai, kurie per pastaruosius 12 metų leido „Katalikų bažnyčios kroniką“: Antanas Terleckas, Viktoras Petkus, Vytautas

⁴ Tsygankov T. „Gde ugodno, tol'ko ne u nas“. *Pravitel'stvennyj vestnik*, No 20, 1989, p. 9.

Bogušis, Nijolė Sadūnaitė. „Mitinge nebuvo nė vieno iš būsimo Sąjūdžio lyderių“ (Lieven 1995; 235).

„Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje nebuvo nė vieno buvusio politinio kalinio ar disidento, apie pusė jos narių buvo komunistų partijos nariai. Tuo metu išvis buvo baiminamasi ryšių su buvusiais ar esančiais „liaudies priešais“. Prof. B. Genzelis pažymi, kad iki 1987 m. ryšių su žinomais disidentais vengė ir inteligentija. „Nenorėta prieš laiką atkreipti į save dėmesį ir būti apkaltintais antitarybine veikla. Rūpėjo pats nepriklausomybės atkūrimo faktas, netrokšta veltui aukotis“ (Ilgūnas 2000).

Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad Sąjūdis savo esme nebuvo antikomunistinis judėjimas – didžiąja dalimi jis netgi buvo remiamas Lietuvos komunistų partijos elito. Sąjūdis kilo iš reformai pasirengusių sovietinės sistemos žmonių, o ne iš disidentinio judėjimo: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje nebuvo nė vieno buvusio politinio kalinio ar disidento, apie pusė jos narių buvo komunistų partijos nariai.“ (Ilgūnas 2000). „(...) 1989 m. gruodžio 19 d. Vilniuje, Operos ir baletų teatre prasidėjo LKP XX-asis suvažiavimas, kuriame dalyvavo 1038 delegatai. Prie teatro susirinkę žmonės, žinodami LKP pastangas atsiskirti nuo TSKP, laikė šūkius „Savarankiškai LKP – TAIP!“, „Algirdai, laikykis! Mes su tavim“ ir panašiai!“ (Ilgūnas 2000).

Nors Sąjūdis savo esme buvo tautinis judėjimas, tačiau tariamai nacionalistinis jo pobūdis turėtų būti atidžiai svarstomas. Priešingai nei XIX a. modernusis nacionalizmas, kuris rėmėsi racionalistinėmis prielaidomis apie kontroliuojamas rizikas ir galimybę už-

tikrinti tautos gerovę jos gyvenamojoje teritorijoje, nacionalizmo atgimimas posovietinėse valstybėse kilo iš kolektyvinių rizikų bei nežinomybės, šios rizikos mobilizavo visuomenę ir tapo naujo solidarumo pagrindu, o tautiškumas, religija, ar net politinės pažiūros čia dažnai vaidino anaipol ne pirmą vaidmenį: 1988 metų rugsėjo 16–18 dienomis, Sąjūdis kartu su Žaliųjų judėjimu organizavo protesto akciją „Gyvybės žiedas“, reikalaujanti sustabdyti Ignalinos AE trečiojo bloko statybą, pavišinti aplinkosauginius duomenis bei organizuoti nepriklausomą ekspertizę. Manoma, kad akcijoje dalyvavo apie 150 000 žmonių: lietuvių, latvių, estų, rusų, baltarusių, ukrainiečių. Kaip pabrėžė Lietuvos Žaliųjų lyderis, „atomas nežiūri žmogaus tautybės“ (Vaišvila 1988).

Po to, kai Sąjūdis, įgijęs visuomenės paramą ir pasitikėjimą, tapo „atsvara“ valdančiai komunistų partijai, Sąjūdžio seimo tarybos pirmininkas V. Landsbergis, vertindamas 1989 metais susiklosčiusią dvišaldystės situaciją, kalbėjo: „Nereikia pūstis, venkime ir gyrimosi, ir pašaipų buvusio konkurento atžvilgiu. Važiuojam viename vežime, tad pernelyg stumdytis pavojinga“ (žr. : Ilgūnas 2000).

U. Becko teigimu (1992), technogeninės modernybės rizikos yra visuotinės, jos neišvengiamai paveikia visuomenės narius, nepriklausomai nuo jų klasės, rasės, tautybės ar lyties, U. Becko teigimu, „badas yra hierarchiškas, smogas yra demokratiškas“. Sąjūdis buvo būtent toks visuomeninis judėjimas, kuris mobilizavo kolektyvinių rizikų vienišą visuomenę, šis judėjimas atsirado kaip atsakas į sovietinės modernizacijos nesėkmes bei jos sąlygotas rizikas; tautybės ar religijos

klausimai šiame judėjime vaidino anaip tol ne pirmą kartą, ir tai, ko gera, buvo viena iš priežasčių, dėl kurių 1990 metų revoliucijos buvo *taikios*.

Tautinio atgimimo judėjimas Lietuvoje, kaip ir kitose posovietinėse respublikose, kilo didžiaja dalimi iš legitimacijos krizės, kuomet modernusis racionalizmas, laikęs rizikas apskaičiuojamomis ir kontroliuojamomis, patyrė nesėkmę. Aplinkosaugos klausimai buvo vieni iš esminių problemų, kurių pagrindu visuomenė mobilizavosi ir artikuliuo socialinį nerimą. Kaip teigia D. J. Peterson, „Kartu su augančia ekologine savimone Sovietų Sąjunga patyrė stiprų nacionalinių judėjimų atgimimą. Dar daugiau, riba tarp aplinkosaugos ir nacionalinių sentimentų dažnai buvo labai neryški, o 1980–1990 metais šios priežastys buvo itin glaudžiai persipynusios ir stiprino vieną kitą. „Natūralios gamtos niokojimą, – teigė vienas iš SSSR Ministrų tarybos atstovų 1989 metais, – žmonės betarpiškai susiejo su savo tautiniu orumu, ir tai pablogino santykius tarp etninių grupių“⁵ (Peterson 1993; 213–214).

Sovietinių industrijų nuniokotos, išekvotos, pasyvios ir beginklės gamtos įvaizdžiai vis dažniau ir dažniau sutinkami Lietuvos viešajame diskurse pertvarkos laikotarpiui prasidėjus. Šie iš pažiūros nekalti vaizdiniai turėjo tam tikrų politinių aspiracijų: gamta buvo Lietuvos gamta, o industrija – sovietinės

modernizacijos produktas. Tokios simbolinės prasmės skatino nacionalistinę vaizduotę, kartais priartėdamos prie pavojingos „kraujo ir žemės“ ideologijos, kuri tapatina tautą su jos gyvenama teritorija:

Trumpame pranešime, kuris buvo parengtas ir išdalintas 1989 metais Sofijoje vykusios konferencijos dėl saugumo ir bendradarbiavimo Europoje metu, Lietuvos Žalieji kaltino okupacinę Sovietų valdžią, esą šie paverė Lietuvos Respubliką į „kolonijinę industrinę teritoriją, kurios industrinė produkcija gerokai viršija jos pačios poreikius“ (cit iš Peterson 1993; 215).

„Gamtinė aplinka yra tautos gyvybinė erdvė, kurią sunaikinus, išnyksta ir pati tauta. Mūsų žmonės instinktyviai tą jautė ir vykstančius procesus labai tiksliai įvardijo ekologiniu tautos genocidu. Švari gamta ir laisva Lietuva tapo neatskiriamomis sąvokomis: iškėlę trispalves ekologinių ir taikos žygių dalyviai patraukė per Lietuvą, į mitingus sukviesdami šimtus tūkstančių žmonių“, – rašė T. Trumpa, Lietuvos Žaliųjų judėjimo lyderis, savo atsiminimuose apie tautinio atgimimo laikotarpį (Trumpa 2003).

Ekologinės problemos vaidino svarbų vaidmenį mobilizuojant politinius judėjimus bei politinės valios išraišką. Tai gerai parodo ir pirmojo nepriklausomo laikraščio „Atgimimas“ pirmasis numeris, išleistas 1998 metų rugsėjo 17 dieną. Šio leidinio titulinia-

⁵ 1988 m. lapkričio 24 d. Sovietų vyriausybė sutiko suorganizuoti bešališką ekspertizę ir pakviesti tarptautinę komisiją iš TATENA į Ignalinos AE. Galima, perfrazuojant Habermaso teiginį, sakyti, jog sovietinė sistema tuo metu buvo dominuojanti, bet jau negyva – ji pati leido, kad jos legitimumas būtų kvestionuojamas. Tačiau TATENA ekspertų vizitas, įvykęs 1989 metų pradžioje, nedavė jokio nedviprasmiško atsakymo. Kaip teigė Lietuvos Žalieji, TATENA ekspertų nuosaikumas buvo sąlygotas politinio neutralumo principų (žr. Vaišvila, Tamulis 1988).

me puslapyje pavaizduota didžiulė nuotrauka iš protesto akcijos „Gyvybės žiedas“, po kuria atspausdintas Onės Baliukonybės eilėraštis, apverkiantis „šventą Lietuvos gamtą“, niokojamą sovietinių industrializacijos projektų; čia Nemunas aprašomas kaip „žilas, nukankintas“, tyras dangus „numarintas elektrinių dūmuos“, o Lietuva parduota už „trupinių aukso“ ar „gardaus valgio šaukštą“ (žr. Baliukonytė 1988).

Ekologinės rizikos, susirūpinimas sovietinės modernizacijos ir industrializacijos pasekmėmis buvo pagrindinės siužeto linijos, kurios mobilizavo visuomenę; šitaip formavosi socialinių įtampų laikai, įvairios politinio dalyvavimo formos, esančios už klasikinio moderniojo politikos modelio ribų. Lietuvoje 1987–1988 metais steigiasi pirmieji ekologijos klubai: „Žemyna“ Vilniuje, „Atgaja“ Kaune, „Žvejone“ Klaipėdoje. Kaip teigia T.Trumpa, „1988 metais, Žaliųjų judėjimas daugelyje Lietuvos miestų ir rajonų atsiranda kur kas anksčiau nei Tautinio Atgimimo Sąjūdis“ (Trumpa 2003). Iš pradžių, Žaliųjų judėjimo reikalavimai plėtojami dominuojančio politinio režimo ribose, kritika nukreipta į sovietinės sistemos trūkumus, kurie neva trukdą pasiekti tikruosius socializmo tikslus: „(...) reikia žinoti tikrąją ekologinę situaciją ir reguliariai ją skelbti visuomenei. (...) Socialistinės visuomenės tikslas ir rūpestis – žmogus. Nejaugi svarbu jį tik aprūpinti maistu, butu, kai kuriomis materialinėmis gėrybėmis, o visa kita – užmiršti? Mėginama įvairiais būdais palengvinti ir prailginti žmogaus gyvenimą, tuo tarpu daugelis žinybų, besirūpindamos tik savo siaurais interesais, šias visuomenės pastangas paleidžia vėjais“ (Vaišvila 1988).

Kai nė viena iš egzistuojančių formalių politinių institucijų su formalia jai priskirta atsakomybe nepajėgia susitvarkyti su naujai išskylančiomis rizikomis teisėtu ir efektyviu būdu, atsiranda institucinė tuštuma. Taip atsiranda naujos politikos erdvės bei naujo politikos veikėjai.

Rizika ir nežinomybė, susijusi su atominės energetikos sektoriumi, vaidino ypač svarbų vaidmenį artikuluojant ir konceptualizuojant socialinį nerimą bei mobilizuojant visuomenę. Černobylio katastrofa Žaliųjų judėjimai buvo ypač svarbus veiksnys, paskatinęs kritiškai peržiūrėti ir įvertinti politinį režimą. „1986 metų gegužės 5 dieną, laikraštis ‘International Herald Tribune’ išspausdino radiacijos TSRS ir Europoje žemėlapi, o mes apie tai praktiškai ir dabar nieko nežinome. Ekologijos klubo „Žemyna“ renginyje ‘Ką mes žinome apie Ignalinos AE?’ visuomenė bene pirmą kartą viešai išgirdo apie šios avarijos pasekmes Lietuvoje. Baisiausia tai, kad apie tai laiku nesužinojome. Mes nenurimsime ir, manau, galų gale išsiaiškinsime, kas vis dėlto buvo kaltas dėl to. Kodėl kaimyninėje Lenkijoje visuomenė buvo informuojama operatyviai, o mes laikomi bandomaisiais triušiais? Įdomu, ar vis plintanti karvių leukozė mūsųose nėra Černobylio pasekmė?“ – klausė Žaliųjų lyderis Z. Vaišvila (Vaišvila 1988).

Jei, kaip dažnai teigiama, Černobylio katastrofa buvo impulsas, nuo kurio prasidėjo politinio režimo pokyčiai Sovietų Sąjungoje (Peterson 1993; Pryde 1991; Wilson 1992; Shlyakhter 1992), galima teigti, kad Ignalinos atominė elektrinė ir su ja susijęs socialinis nerimas tapo svarbiu stimulu kvestionuojant esamą tiesos režimą bei politinės santvarkos

legitimaciją. „Lietuvoje, Sovietų vyriausybės ketinimai plėsti ekologiškai rizikingą chemijos pramonę buvo vienas iš impulsų visuomeninei mobilizuotis ir judėjimui už Lietuvos politinę nepriklausomybę atsirasti 1988 metais. Tačiau didžioji dalis ekologinio pobūdžio protestų kilo kaip pasipriešinimas Sovietų vyriausybės intencijoms statyti ketvirtą reaktorių Ignalinos atominėje elektrinėje, kuri ir taip buvo didžiausia atominė elektrinė vakarinėje Sovietų Sąjungos dalyje; pasipriešinimas ėmė dar labiau stiprėti po Černobylio katastrofos 1986 metais“ (Lieven 1995; 230–231).

„Viena iš esminių (aplinkosauginio judėjimo Lietuvoje) temų buvo Ignalinos atominės elektrinės ateitis ir klausimas, ar ištis turėtų būti statomas trečias reaktorius, ypač po įvykių Černobylyje 1986 metais“ (Smith, Pabrys, Purs, Lane 2002; 100) Socialinis nerimas, susijęs su aplinkosaugos klausimais ir ypatingai su Ignalinos atominė elektrine, Lietuvoje buvo artikuluojamas ir išsakomas daugelio masinių mitingų, susirinkimų, protesto akcijų metu. Kaip teigia D. J. Peterson, „Ironiška, tačiau atominės elektrinės, kenksmingos chemijos pramonės gamyklos, pavojingos industrinių atliekų saugyklos tapo pirmąja saugia politine erdve, kuriose žmonės galėjo organizuotis, burtis ir veikti prieš komunistinį režimą“ (Peterson 1993; 224).

Pirmosios didelio masto protesto akcijos Lietuvoje atsirado kaip atsakas į sovietinės vyriausybės ketinimus statyti Ignalinos atominėje elektrinėje trečią reaktorių. 1988 metų balandžio mėnesį, ekologijos klubas „Žemyna“ parengė specialų pranešimą Sovietų Sąjungos ministrų tarybos pirmininkui Nikolajui Ryžkovui. Atsiliepdami į „Žemynos“

kvietimą, daugiau nei 44 tūkstančiai žmonių pasirašė protesto laišką, reikalaudami nutraukti trečiojo reaktoriaus statybą, paviešinti ekologinius duomenis, ir surengti nepriklausomą aplinkosauginę ekspertizę.

Po to, kai 1988 metų birželio 3 dieną buvo įsteigta Sąjūdžio Inicijatyvinė Grupė, Lietuvoje įvyko dvi ypač daug žmonių pritraukusias politinės demonstracijos: išlydinti Lietuvos delegatus į Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos kongresą Maskvoje, dalyvavo 20 000 žmonių, o pasitinkant grįžtančius delegatus – net 100 000 žmonių. 1988 metų rugpjūčio 28 dieną į mitingą, skirtą Ribbentropo–Molotovo pakto metinėms paminėti, susirinko virš 200 000 žmonių. Artikuliuojant socialinį nerimą bei mobilizuojant publiką, ekologinės problemos vaidino nemažą vaidmenį: susirūpinimas dėl sovietinės industrializacijos nuniokotos natūralios gamtinės aplinkos pasireiškė mitingais, maršais, demonstracijomis bei kitomis protesto formomis.

1988 metų liepos 20 dieną, ekologijos klubas „Žemyna“ inicijavo dviratininkų maršą per Lietuvą siekdamas atkreipti visuomenės dėmesį į ekologines problemas bei paremti Sąjūdžio idėjas. Žaliųjų grupė, vadovaujama Sauliaus Griciaus ir Sauliaus Pikšrio, inicijavo ekologinį žygį Neries upe, taip pat siekiant atkreipti visuomenės dėmesį į aplinkos užterštumą. Inicijatyva „Šaltinis“ buvo siekiama atkleisti ir paviešinti duomenis apie geriamojo vandens užterštumą nitratais. Akcija, kuria buvo kviečiama boikotuoti chemiškai užterštas daržoves bei pieno produktus, taip pat susilaukė didelio visuomenės palaikymo.

1988 metų rugsėjo 3 dieną, Žalieji inicijavo protesto akciją „Gyvybės žiedas“ aplink Baltijos jūrą. Žmonės iš Lietuvos bei kaimyninių šalių, susirinkę prie jūros, susikibo rankomis simboliškai apjuosdami jūra gyva grandine. Akcijos tikslas buvo atkreipti dėmesį į vis didėjantį Baltijos jūros užterštumą. Rizikos ir nežinomybės, susijusios su Ignalinos atominė elektrinė, vaidino itin svarbų vaidmenį mobilizuojant visuomenę. 1988 metų rugsėjo 16–18 dienomis, Žaliųjų judėjimas ir Sąjūdis inicijavo protesto akciją „Gyvybės žiedas“, reikalaujanti sustabdyti Ignalinos AE trečiojo reaktoriaus statybą. Remiantis įvairių šaltinių duomenimis akcijos metu buvo surinkta nuo 800 000 iki 1,3 mln parašų⁶. Daugiau nei 15 000 žmonių iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos ir Ukrainos susirinko į protesto akciją prie Ignalinos AE. Rizikos ir nežinomybės, susijusios su sovietinės modernizacijos projektais, tapo naujojo socialinio solidarumo pagrindu.

1988 metų spalio 22 dieną Vilniuje įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. Dalyvaujant daugiau nei 1000 politinių veikėjų bei 4000 žymių kitų sričių atstovų, Steigiamojo suvažiavimo posėdžiai

buvo transliuojami tiesiogiai per nacionalinę televiziją ir tapo nacionalinės reikšmės įvykiu. Suvažiavimo metu buvo išrinktas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas, o tai liudijo dvišaldystės Lietuvoje pradžią; nors formalią valdžią turėjo Lietuvos komunistų partija, visuomenė palaikė Sąjūdį ir rėmė jo sprendimus.

Nepaisant to, Žaliųjų judėjimas ir toliau išliko populiariausias politinis judėjimas Lietuvoje. 1989 metų pavasarį, Žaliuosius rėmė 85 proc. gyventojų, o parama bei pritarimas Sąjūdžiui siekė tik 68 proc. (žr. Trumpa 2003).

1989 metų liepos mėnesį, ekologijos klubas „Atgaja“ organizavo Taikos žygį per Lietuvą; žygio metu buvo skelbiami ne tik ekologiniai, bet ir antimilitaristiniai reikalavimai. Maršas buvo nukreiptas prieš Sovietų Sąjungos karines bazes ir oro uostus, buvo reikalaujama Sovietų armijos pasitraukimo. Ekologiniai protestai palaipsniui virto politiniais protestais. Žygio dalyviai teigė, jog „sovietinė administracija vykdo ekologinį genocidą, pramonė ir žemės ūkis daro nepataisomą žalą aplinkai, sovietinės karinės bazės vykdo neleistinus nusikaltimus gamtai. Šalia aplin-

⁶ Molotovo–Ribbentropo pakto paminėjimas.

kosauginių idėjų taikos žygis turėjo aiškia politinę kryptį – tarytum Sąjūdžio avangardas, lietuvišką trispalvę nešęs per visą Lietuvą“ (Trumpa 2003).

Įvairios protesto akcijos akumuliuo, artikuliuo socialinį nepasitenkinimą, mobilizavo visuomenę, judėjimas palaipsniui įgijo vis ryškesnę politinį atspalvį ir didesnę politinę galią. 1989 metais protesto mitinge „Baltijos kelias“ dalyvavo daugiau nei 2 mln. žmonių (40 procentų visų Pabaltijo šalių, Lietuvos, Latvijos ir Estijos, gyventojų), kurie susikibę rankomis sudarė 370 mylių ilgio juostą nuo Vilniaus iki Talino, šitaip protestuodami prieš Pabaltijo šalių okupaciją 1940 metais (Lieven, 1995; 229–230). 1990 metų vasario 24 dieną įvyko rinkimai į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Sąjūdžio remiami kandidatai laimėjo 100 vietų parlamente iš 141, t.y. beveik 75 proc. Netrukus po to, 1990 metų kovo 11 dieną, buvo paskelbta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė.

Paskelbus Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę Ignalinos atominė elektrinė funkcionavo ir toliau. Kaip teigė V. Statulevičius, Lietuvos Žaliųjų Partijos įkūrėjas: „Kuomet Lietuva priklausė Sovietų Sąjungai, tai buvo visai kitas reikalas. Bet dabar tai priklauso mums“ (*Los Angeles Times*, October 2, 1991; 1, žr.: Peterson 1993; 243). Šis teiginys gerai iliustruoja socialinio nerimo ir nepasitenkinimo pobūdį, – jų pagrindas buvo ne konkrečios rizikos, bet nežinomybė; rizika, susijusi su Ignalinos atominė elektrine, nebuvo kažkas, ką reikia pašalinti ar išspręsti – rizika tapo socialinį bei politinį gyvenimą organizuojančiu principu.

Tarp faktorių, kurie sudarė sąlygas Lietuvos politinei nepriklausomybei atkurti,

buvo sovietinės modernizacijos nesėkmės, nevaldomos technogeninės rizikos bei išryškėjusi politinio režimo legitimacijos krizė. Kaip teigia S. G. Mestrovič: „Prisiminkime Z. Baumano (1992) samprotavimus, kad komunizmo žlugimas buvo postmodernybės simptomas, nes komunizmo žlugimas buvo maištas prieš šviečiamojo amžiaus naratyvus. Jis, Z. Baumanas, teigia, jog komunistinė svajonė apie tobulą ateities visuomenę yra puikus modernaus socialinės inžinerijos eksperimento pavyzdys. Jei tai tiesa, tai žmonės, kurie šventė komunizmo žlugimą, šventė kur kas daugiau, patys to nežinodami. Jie šventė modernybės žlugimą, nes tai, kas žlugo, buvo viena iš ryžtingiausių pastangų įgyvendinti modernybės projektą, bet šis projektas nepavyko“ (Bauman 1992; 22; žr.: Mestrovič 1994; 17).

Sovietų Sąjunga yra puikus prievartinės ir paspartintos modernizacijos pavyzdys. Ši santvarka legitimavo save remdamasi Apšvietos amžiaus naratyvais apie racionalumo įsigalėjimą bei progresą bei marksizmo didžiuoju diskursu apie klasių kovą ir revoliuciją. Visa politinė, ekonominė ir socialinė sprendimų galia buvo monopolizuota komunistų partijos ir koncentruota formaliose valdžios institucijose. Sprendimai ir direktyvos, siunčiami ir politinės valios centro, būdavo galutiniai ir neatšaukiami, grindžiami racionalia mokslinio komunizmo doktrina ir pateisinami tuo, neva priimami visuomenės ir žmonių gerovei.

Kaip teigia J. F. Lyotardas (1993) savo studijoje *Postmodernus būvis*, visos moderniosios žinojimo sistemos, įskaitant mokslą, rėmėsi tam tikru „metanaratyvu“ arba „didžiuoju diskursu“ apie tiesos kilmę bei isto-

rijos kryptį. Kaip paradigmatinę postmodernybės charakteristiką, J. F. Lyotardas apibrėžė „nepasitikėjimą metanaratyvais“: vietoj vieno tiesos režimo ir galios centro atsiranda daugybė centrų; ir ši postmodernybės definicija puikiai iliustruoja tai, kas įvyko rytų bloke 1990 metais.

Perfrazuojant gan kandžias E. Gellnerio (1993) pastabas, postmodernybė atsiranda Vakaruose kaip akademinė mada, kaip conceptualinis nusivylimas modernybe, hermeneutinis subjektyvumas, praktikuojamas nusivylusių intelektualų kairiajame Senos krante. Tačiau Rytų bloke kur kas žemiškesniu, ne taip stipriai teoriškai artikuluojamu būdu. Tai atsitinka grėsmingomis sąlygomis ir grubiomis aplinkybėmis: kai tūkstančiai žmonių, išgąsdinti nežinomybės, apimti nepasitikėjimo, artikuluoja ir deklaruoja savo nerimą masiniuose sambūriuose (žr. *Gyvybės Žiedas, 1988 metų rugpjūtis, arba Baltijos kelias, 1989), tiesos režimas, galios centras, neatlaiko visuotinio spaudimo; atsiranda daugelis alternatyvių galios centrų.*

Kaip rašė Charlesas Jencksas (Jencks 1991;23), architektūroje modernioji era baigėsi 1972 metų liepos 5 dieną, tiksliai 15 val. 32 minutės, kai St. Luise buvo susprogdintas, kaip netinkamas gyvenimui, Pruitt-Igoe pastatas, kadaise vadintas „tobula gyvenamąja mašina“. Analogiškai, galima būtų teigti, jog Rytų bloke modernybės projektas, kuris tęsėsi daugiau nei 70 metų, buvo paskelbtas netinkama „gyvenamąja aplinka“ ir baigėsi 1990 metų kovo 11 dieną, kartu su Lietuvos Respublikos nepriklausomybės paskelbimu.

Analogiška interpretacija apie sovietinės modernybės pabaigą – visomis prasmėmis

(tačiau jau peržengiant Lietuvos ribų) – galėtų būti simbolinis (ir realus) Berlyno sienos griuvimas 1989 metų lapkričio 11–12 d. Beje, Rytų Vokietijos atveju Černobylis ir ekologinis judėjimas taip pat buvo nepaprastai reikšmingas – tiek VDR modernybės savitai sampratai, tiek virsmui. Čia taiklų lietuvišką žodį *virsmas* pavartosime tikrąja daugiabriaune jo prasme – ir kaip būvio kismą, ir kaip ko nors virtimą, griuvimą; o Berlyno sienos virsmas būtent ir įkūnyjo šį sovietinės modernybės virsmo, virtimo, grūties aktą.

6. Išvados

Moderniosios demokratinės valstybės savo bei savo veiksmų teisėtumą siekė pagrįsti moderniojo racionalizmo nuostata, jog rizikos yra apskaičiuojamos ir kontroliuojamos, ir, remiantis racionaliu žinojimu, įmanoma užtikrinti progresą ir gerovę valstybės teritorijoje. Kuomet mokslo plėtra bei industrializacija sukūrė naujas technogenines rizikas, kurių modernusis mokslas nepajėgus pašalinti ar bent kontroliuoti, racionalizmas, kaip sprendimų priėmimo legitimacinis pagrindas, nuvertėjo. Legitimacinės krizės padarinys yra tas: atsiranda nauji politikos veikėjai bei formuojasi alternatyvios politinės erdvės, kuriose priimami sprendimai ir deramasi dėl veiksmų teisėtumo ir jų legitimacijos.

Sovietų Sąjunga buvo prievartinės ir pauptintos modernizacijos atvejis. Skiriamasis jos bruožas yra tas, jog visuotinės gerovės ir progreso vardan buvo atsisakyta reprezentatyviosios demokratijos, kadangi iracionalūs asmeniniai sentimentai buvo laikomi kliūtimi racionalizacijai ir progresui. Kitas svarbus skiriamasis šios sistemos bruožas – agresyviai

vykdoma racionalu mokslu grindžiama išorinės gamtos kontrolė. Černobylio ir Ignalinos atominės elektrinės buvo tokių sovietinės modernizacijos siekių išraiška.

Sovietų Sąjunga buvo prievartinės ir paspartintos modernizacijos atvejis. Sparčios modernizacijos ir industrializacijos šalutiniai efektai, rizikos ir nežinomybės buvo vieni iš esminių faktorių, sukėlusių režimo legitimacijos krizę ir prisidėjusių prie sistemos griūties. Slinktis nuo rizikos prie nežinomybės, kurią gerai iliustruoja Černobylio katastrofa, sukėlė socialinį nerimą, nepasitikėjimą, legitimacijos krizę, institucinio dviprasmiškumo jausmą ir sąlygojo naujo politinio režimo, žinomo kaip pertvarka, pradžia.

Sovietinės modernizacijos nesėkmės, iš jų kylančios rizikos ir nežinomybės sukėlė legitimacijos krizę, institucinę tuštumą. Padarinytas, kad Lietuvoje ima formotis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, arba Tautinio Atgi-

mimo Sąjūdis. Kaip kad Černobylio atominė elektrinė Sovietų Sąjungoje, taip ir Ignalinos atominė elektrinė Lietuvoje suvaidino svarbų vaidmenį artikuliuojant socialinį nerimą ir nepasitenkinimą bei kvestionuojant politinio režimo legitimaciją. Priešingai nei modernusis XIX a. nacionalizmas, kuris rėmėsi prielaida apie apskaičiuojamas bei kontroliuojamas rizikas ir galimybe užtikrinti progresą ir tautos gerovę jos gyvenamoje teritorijoje, nacionalistiniai judėjimai posovietinėje erdvėje atsiranda kaip atsakas į kolektyvines technogenines rizikas bei nežinomybę, kuri kelia grėsmę visiems, nepriklausomai nuo tautybės, politinių ar religinių įsitikinimų. Nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda kaip atsakas į sovietinės modernizacijos nesėkmes bei sovietinio režimo legitimacijos krizę, o kolektyvinės rizikos bei nežinomybės – tai vieni iš pagrindinių veiksmų, lėmusių taikų politinių transformacijų pobūdį.

LITERATŪRA

Anderson W. T. 1995. "Introduction". Anderson W.T., ed. *The Fontana Postmodernism Reader*. London: Harper Collins-Fontana.

„10 metų po Černobylio katastrofos“ // *Lietuvos Aidas* 1996 04 06.

Baliukonytė O. 1988. „Už Kiek?“ / For How Much? *Atgimimas*, 1988 10 06. p.1

Baločkaitė, Rasa; Rinkevičius, Leonardas. 2005. „The Impact of Nuclear Risks in Shaping the Soviet Modernity and Governance: the Case of Nuclear Power Plants in Chernobyl and Ignalina // *Social Sciences = Socialiniai mokslai*. Kauno technologijos universitetas.

Bauman, Z. 1998. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

Collingridge, D. & Reeve, C. 1986. *Sciences Speaks to Power: the Role of Experts in Policy Making*. London: Pinter.

Darier, E. 1999. *Foucault and the Environment: an Introduction. Discourses of the Environment..* Oxford, Blackwell: 1–33.

DeLeon, P. 1988. *Advice and Consent; the development in the policy sciences*, New York: Russel Sage.

Devall, B. & Sessions, G. 1985. *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*. Layton UT: Pelegrine Smith Books.

Dryzek, J.S. 1993. "Policy Analysis and Planning: from Sciences to Argument" in Fisher, F. & Fo-

- rester J., *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham: Duke University press.
- Fox C.J. & Miler, H.T. 1996. *Postmodern Public Administration: Towards Discourse*. Thousand Oaks (etc.) Sage.
- Gellner, E. 1993. *Postmodernizmas, Protas ir Religija*. Vilnius: Pradai.
- Gottweis, H. 1998. *Governing Molecules: the Discursive Politics of Genetic Engineering in Europe and in United States*. Cambridge MA.: MIT Press.
- Gottweis, H. 1999. "Regulating Genetic Engineering in European Union: a Post-Structuralist Perspective in Kohler-Koch, B. (ed.) *Transformation of Governance in the European Union*. Routledge.
- Gottweis, H. 2003. "Theoretical strategies of poststructuralist policy analysis; towards an analytics of government" in Hajer, M.A. & Wagenaar, H. (eds) *Deliberative Policy Analysis: understanding governance in the network society*. Cambridge: Cambridge University Press, p.p. 247–265.
- Grigas R. 1996. „Socialinių Įtampų Laukai“, *Konfliktai ir Bendradarbiavimas*. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos Konfliktų prevencijos centras.
- Grigas R. 1998. *Socialinių Įtampų Lietuvoje Laukai*. – Vilnius, VPU ir LFSI.
- Grin, J. 2005. „Reflexive Modernization as a Governance Issue. Or: Design and Shaping Restructuration” in Voss, Jan Peter; Bauknecht, Dierk; Kemp, Rene (eds) (2005) *Reflexive Governance for Sustainable Development*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hajer, M.A. 1995. *The Politics of the Environmental Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Hajer, M.A. 2003. „Policy Without Polity: Policy Analysis and the Institutional Void” in *Policy Sciences*, volume 36, No.2: pp. 175–195.
- Ilgūnas, G. 2000. *Lietuvos Kelias į 1990m. Kovo 11-ąją (1940–1990): Lietuvos Nepriklausomos Valstybės Atstatymo Akto Signatarai*. Kaunas.
- Jasiulionis R. 1990. „Ignalinos AE lenktynių kvaituly“. *Tiesa*, 1990, balandžio 5d.
- Jasanoff, Sh. 1990 *The Fifth Branch: Science Advisers as Policy Makers*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Jencks, Ch. 1991. *The Language of Post Modern Architecture*. London, Academy Editions,.
- Jokubaitis, A. 1994, lapkritis. „Lietuvos Filosofinė Tradicija Postmodernizmo Akivaizdoje“. *Naujasis Židinys*, 11, 38–47.
- Kasnikauskas K., Žilinas J., Zacharovas P. 1982. „Milžinas Drūkšių Pakrantėje“. *Komunistas*. N.12.
- Kavaliauskas A. 2003. *Visaginas (1972 – 2002)* Vilnius..
- Kavolis, V. 1995. „Centrai ir Apytakos Kultūros Dirbtuvėse“. *Metmenys*, 68, 22–37.
- Khrushchev A.T. 1990. *Geografiya Promyshlennosti SSSR*. Moskva, Vysshaya Shkola.
- Lapienis S. 1988. „Ignalinos AE ir Visuomeninis Referendumas“. *Komjaunimo tiesa*, 1988 12 23.
- Leonavičius, V., Keturakis, S. 2002. „Sovietinė Globalioji Modernybė ir Globalumo – Lokalumo Suvokimas Sovietinėje Lietuvoje“. *Sociologija*, 2, 40–49.
- Lieven A. 1995. *Pabaltijo Revoliucija*. ALK Baltos lankos.
- Liotard, J. 1993. *Postmodernus Būvis*. Vilnius: Baltos lankos.
- March, J. & Olsen, J. 1995. *Democratic Governance*. New York: The Free Press.
- Meshkati Najmedin. 1991. „Human Factors in Large-Scale Technological Systems’ Accidents: Three Mile Island, Bhopal, Chernobyl” *Industrial Crisis Quarterly*, Vol. 5, 131–154.
- Mestrovic, S.G. 1994. *The Balkanization of the West: the Confluence of Postmodernism and Postcommunism*. Routledge, London- New York.
- Peterson D.J. 1993. *Troubled Lands: The Legacy of Soviet Environmental Destruction*. NY: Westview Press,.
- Pryde, R.P. 1991. *Environmental Management if the Soviet Union*. New York, Cambridge University Press,. Chpts. 1 and 3.
- Rinkevičius, V. 2002. „Instituciniai įtampos laukai ir sociologinė jų analizė“, *Filosofija, sociologija*. Vilnius, Lietuvos Mokslo akademijos leidykla. Nr. 1. ISSN 0235-7186, p. 30–36.
- „Saugumui Užtikrinti“, *Tiesa* 1986 09 02.
- Scott, J.C. 1998. *Seing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human life Have Failed*. New haven: Yale University Press.

Shlyakhter, A., Wilson R. 1992. „Chernobyl: The Inevitable Results of Secrecy“ in *Public Understanding of Science*. Vol. 1, No. 3, 251–259.

Smith D.J., Pabriks A., Purs A., Lane T. 2002 *The Baltic States: Estonia, Latvia, and Lithuania*. London and New York, Routledge.

Spechter M. A. 1996. „Wasted Land: 10 years later, trough fear, Chernobyl still kills in Belarus“ in *The New York Times*, March 31.

Šaulauskas, M.P. 1998. „Lietuva iki ir po 1990-ųjų: apie modernizaciją ir galvojimo būdą“. *Problemos*, 5, 5–24.

Trumpa T. 2003. „Žalieji ir Sąjūdis“. *Žalioji Lietuva*. 2003 birželis, Nr.10 (192).

Vaišvila Z., Tamulis J. 1988. „Ignalinos AE – SOS. *Atgimimas* 1988 12 16.

Vaišvila Z. 1988. „Ką mes žinoma apie IAE?“ *Komjaunimo tiesa*, 1988 06 09.

Wagner P. 2000. *Theorizing Modernity*. London: Sage.

SUMMARY

THE TURNDOWN OF SOVIET MODERNITY: FROM CHERNOBYL AND IGNALINA TO THE GREEN MOVEMENT AND SAJŪDIS

Abstract: The modern governments are conceived as to draw their legitimacy based on universal rational knowledge and the concept of controllable and calculable risks as a tool for ensuring progress and welfare of society. The multiple risks and uncertainties of modernisation that the governments were incapable to deal with caused a deficit of legitimacy and institutional ambiguity (or the institutional void as Hajer suggested calling it). Consequently, new actors and new political arenas or spaces have emerged and are expected to lead to institutional innovation. The Soviet system represents the version of the modern state which based its legitimacy on the principle of rationalism applicable towards external nature and was challenged by multiple risks and side effects of its industrial development that led to the deficit or even absence of legitimacy. The crisis of legitimacy of the Soviet state and institutional void, this paper argues, was a key premise for the former Soviet republics such as Lithuania to restore its' statehood and independence in search of new democratic participatory modes of governance. The theoretical perspective based on governance transformations induced by the crisis of legitimacy, uncertainties of modernisation and institutional void in the former Soviet system of governance is illuminated by two empirical cases rooted in the nuclear energy sector, namely the accident at Chernobyl Nuclear Power Plant in Ukraine in 1986, and public controversy around the Ignalina Nuclear Power Plant in Lithuania.

Įteikta 2008 12 10

Pateikta spaudai 2008 12 23

Socialinės ir politinės teorijos katedra
Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas
Vytauto Didžiojo universitetas
Gedimino g. 44, LT-44240, Kaunas
El. paštas: Rasa15@gmail.com

Sociologijos katedra
Socialinių mokslų fakultetas
Kauno technologijos universitetas
K.Donelaičio g. 20, LT-44239, Kaunas
El. paštas: leonardas.rinkevicius@ktu.lt